ÑAPA zaterdag 17 juni 2006

Commandeursgraven op Aruba

Gemetselde tongewelven

Het eenige kenteeken, dat eenmaal aan de oever de hoofdzetel des eilands gestaan had, vond ik in eenige nabij elkander staande rondgemetselde en met kalk bepleisterde grafplaatsen, welke, volgens het opschrift van namen en jaartal, bleken omtrent een eeuw oud te zijn. Dat deze in West-Indië zulk een tijd konden heugen, en alles aan de vernielende tand der keerkringslucht onttrokken waren, was toe te schrijven aan twee majestueuse Mansanielje-boomen, die hunne lange, breede en altijd groene takken, in den vorm van een' zonnescherm, over dezelve getrokken hadden, om alzoo deze overblijfsels van het Arubiaansche voorgeslacht tegen wind en weer te beschutten.

G.B. Bosch, Reizen in West-Indië, II, Utrecht 1836, p. 27.

Door Michel Bakker en Olga van de Klooster

Seroe Patrishi. Alleen het grafschrift uit 1827 van commandeur Simon Plats resteert. Ook hier zijn de graven gekoppeld. Vermoedelijk familieleden in eerste lijn.

Savaneta. De graven herinneren aan de eerste buitenpost van de West-Indische Compagnie aan de Commandeursbaai. De post werd hier in de tweede helft van de zeventiende eeuw gevestigd.

Hato. Het familiekerkhof wordt ingetekend voor het Arubaanse monumentenregister. Het laatste grafschrift, dat van commandeur Jan van der Biest uit 1782, verdween omstreeks 1950.

Hato. Graven *extra muros*. Ze zijn oostwest georiënteerd en lopen naar het voeteneinde taps toe.

Aan het weggetje naar de Commandeursbaai liggen twee graven verscholen in de zijtuin van het Gele Kruis-gebouw. Het zijn vermoedelijk de oudste en de laatste resten van de vroegste buitenpost van de West-Indische Compagnie op Aruba. De compagnie had zijn hoofdzetel op Curaçao. Het zijn gepleisterde graven in de vorm van een tongewelf dat geplaatst is op een basement. Ze zijn gemaakt van lokale bouwmaterialen uit de directe omgeving, zoals koraal- en klipstenen. Wanneer door de verweerde gaten tot op het maaiveld naar binnen wordt gekeken zijn er geen sporen van een kist of botten te zien. Het boven het maaiveld liggende gedeelte kan dan gezien worden als een verbijzondering van de plek.

Aan het einde van de zeventiende eeuw was Savaneta nog een desolaat oord. De buitenpost bestond uit slechts een handjevol mensen. Naast een commandeur waren er een ondercommandeur, vijf ruiters, een *persoon die niet geheel bij zinne* was, enkele indianen, twee oude negers en de kapitein van de indianen, Lourents Lopez met zijn zadelmaker en een koeman die op de *corael* en de *coebeesten* paste. De koeien waren bezit van de compagnie en Aruba was daardoor een belangrijke leverancier van vlees en huiden.
Tegenwoordig ligt het dorp Savaneta aan de drukke verkeersweg van Oranjestad naar San Nicolas. Een vervallen roestig hekje scheidt de met cactussen overwoekerde graven van de drukbevolkte woonwijk. Misschien zijn het deze graven die predikant Bosch in het citaat beschrijft. Deze moeten op dat moment dan al zo'n 100 jaar oud zijn geweest. De naamloze graven staan bekend als 'commandeursgraven', maar welke commandeur hier begraven ligt is niet bekend. Misschien was dat Joseph Flaccius (dienstperiode 1680-1714), Willem Jansz (1714-1739) of Jan van der Biest I (1756-1768). Aan de voorzijde van het rechtergraf bevindt zich het kader voor de verloren gegane naamsaanduiding. Dit graf is aan de bovenzijde het meest beschadigd. Bij het linkergraf ontbreekt de enkadering. De graven zijn aan elkaar gekoppeld. Misschien handelt het hier om een klein familiegraf. Veel commandeurs verbleven immers langdurig op het eiland en stichtten een gezin. Een eind verderop, aan de voet van de heuvel bij Seroe Alexandro, stonden verspreid in het veld zes van dergelijke 'commandeursgraven', maar die zijn door de ontwikkeling van de woonwijk gaandeweg afgebroken. Ergens op de heuvel moet de stenen woning van de commandeur hebben gestaan.

PAARDENBAAI

Op Hato en Seroe Patrishi (Shiribana), gelegen nabij de heuvel Ponton zijn ook commandeursgraven. De graven dateren uit de periode waarin de commandeurspost naar de Paardenbaai werd verplaatst, zo aan het einde van de achttiende eeuw. Voor de vrije dagen en het kweken van groenten en fruitbomen lieten de commandeurs een buitenhuis op de heuvels dichtbij het fort aan de Paardenbaai bouwen. Er stond meer wind dan beneden in de stad zodat het er koeler was met minder last van muggen. Bovendien was op die hoogte het scheepvaartverkeer bij de baai goed te overzien en kon in actie worden gekomen wanneer kapers en smokkelaars de kust bedreigden.
De commandeursgraven zijn hier uitgegroeid tot twee kleine kerkhoven waar vermoedelijk, gezien het aantal en de rangschikking van de graven, directe familieleden zijn bijgezet. Ze zijn van de buitenwereld afgeschermd door respectievelijk een halfhoge muur van gepleisterde natuursteen en een cactushaag. Veel van de andere oude begraafplaatsen zijn tegenwoordig ernstig verwaarloosd. De grootste schade is de laatste tijd door grafschenners ontstaan die een aantal graven grotendeels heeft gesloopt.

HATO

Deze begraafplaats ligt aan de zijkant van het sportveld van de EPB (Educacion Profesional Basico). Ook hier ontbreken de tenaamstellingen en zo is het vooralsnog onduidelijk welk graf het oudst is en welk het jongst. De aanwijsbare plinten waarop groepen van drie of vier graven zijn geplaatst doen vermoeden dat het handelt om familiegraven. De enige overgebleven grafttekst van 1782 van commandeur Jan van der Biest II verdween omstreeks 1950. Zijn graf is daardoor niet meer te identificeren.

> **'De felwitte verschijning van de graven jaagt bijna schrik aan'**

Alle graven hebben aan het hoofdeinde een rechthoekig veld of een nis waarin eertijds een plaquette van bijvoorbeeld steen of koper met grafschrift lag. Hoewel geen van deze platen resteert, zijn de graven wel genummerd met Arabische cijfers. De graven zijn net als die van Savaneta half cilindrisch en half conisch en gewoonlijk geplaatst op een hoge voetplaat. De ronde vormen zijn onregelmatig en onderling niet identiek. Alle graven liggen met het aflopende voeteinde georiënteerd naar het oosten. Zo gedaan omdat op de Dag des Oordeels de zittende verrezenen dan richting Jeruzalem kijken. Binnen de ommuring bevinden zich dertien graven. Kennelijk was voor de bijzetting van de overige familieleden geen ruimte meer op het kerkhof. In de zuidwest hoek – bij een terugzetting in het muurwerk – ligt een groep van vijf graven buiten de ommuring. Vier graven liggen met het voeteinde tegen of in het muurwerk. Het vijfde graf ligt afzonderlijk. Bij deze graven ontbreekt de bodemplaat. In de noordwest hoek van de begraafplaats ligt eveneens *extra muros* een groep van vier graven; drie ervan liggen naast elkaar; een vierde graf ligt wat afzonderlijk. Deze vijf graven liggen weer wel op een hoge bodemplaat.

SEROE PATRISHI

Deze begraafplaats ligt aan een zandweg tussen Seroe Patrishi en Shiribana. Het perceel (circa 825 vierkante meter) is ruimer dan dat van Hato en wordt omgeven door een cactushaag en een muur van gestapelde veldstenen, *piedra di mondi*, en breukstenen. Ook hier geven de plinten waarop groepen van drie of vier graven zijn geplaatst voeding aan het vermoeden dat het handelt om familiegraven, waarvan slechts een aantal voor commandeurs is aangelegd. De feitelijke begravingen en/of oprichtingen van grafmonumenten vonden plaats in het oostelijke deel van het terrein. De tekstplaquette van commandeur Simon Plats is het enige overgebleven grafschrift. Het luidt: 'S. PLATS MAIOOR KOMMANDEUR VAN DIT EILAND. GEB: DEN 9e IANy 1773 OVERL.

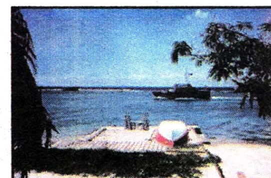
als laatste getuigen

Den 14e AUG 1827.'
Plats werd op 9 januari 1773 in Amsterdam geboren en vertrok op 22 november 1815 met de Z.M. Prins van Oranje vanuit Vlissingen naar Curaçao. In 1816 kwam Plats daar aan in het gevolg van de gouverneur-generaal Albert Kikkert als kapitein-kwartiermeester van het bataljon Jagers no.11. In 1822 werd hij naar Suriname gestuurd. Daar verwierf hij de rang van majoor. In 1826 werd hij tot commandeur van Aruba benoemd maar stierf plotseling op 14 augustus 1827. Hij was gehuwd met Clara Zelm (van Selm). Verondersteld wordt dat de overige graven toebehoorden aan de families Eman, Solognier, Van der Biest en Croes. De laatste begrafenis vond er nog omstreeks het begin van de twintigste eeuw plaats. Enkele graven worden nog steeds bezocht.

Er zijn hier in totaal zestien graven. Op een grote voet- of bodemplaat liggen er zes. Het meest zuidelijke graf hiervan is aanzienlijk groter en heeft een getrapte opbouw; met inbegrip van de voet- of bodemplaat heeft het drie lagen. Het graf is met dit accent duidelijk vervbijzonderd.
In november en december 2004 zijn alvast de commandeursgraven van Seroe Patrishi voor verval behoed. Met de reddingsactie heeft het Monumentenbureau Aruba zich ook voor de graven ingezet. Gedurende een week ging het dagelijks met troffel en kalk naar de heuvel. Waar nodig werd 'consoliderend herstel' toegepast. Daarbij is veel aandacht geschonken aan de historische materialen en toepassingsmethoden. De gaten werden aangeheeld met breukstenen waarna het geheel met een traditionele kalkmortel is gepleisterd. Daarna is het oppervlak witgekalkt. Witkalk is een reversibele verfsoort die de graven niet schaadt. De felwitte verschijning van de graven jaagt bijna schrik aan, maar ook hier zal de tijd het licht dimmen, zoals dat op Aruba altijd is gegaan met de frisgekalkte graven en muren.

Grafschrift van Simon Plats.

De Commandeursbaai. Ook tegenwoordig wordt vanuit het Marinekamp aan de baai toegezien op smokkelpraktijken. Nu geen jenever en koeienvlees, maar een dagelijkse inspectietocht naar drugs.

Seroe Patrishi. In december 2004 zijn de graven door het Officina di Monumento met traditioneel kalkpleister en witkalk hersteld. Financiën werden door Nederland beschikbaar gesteld.

OMHEINING

Het herstel van de omheining – een cactushaag – leverde een interessante praktijkervaring op. De vers gekapte cactussen werden in eerste instantie keurig in het gelid naast elkaar gezet. Dit oogde heel behoorlijk, maar na een paar dagen lag alles plat op de grond. Het Monumentenbureau deed navraag bij een oude 'cunucero' die nog bekend was met het traditionele Arubaanse landleven. Het bleek met cactushagen nauw te luisteren. De kadushi (kaarscactus) moet vijf tot zeven dagen na volle maan gekapt worden; moet vervolgens vijf dagen met rust worden gelaten, de zesde dag aan de onderzijde schuin afgesneden en de zevende dag in een greppel van één voet diep geplaatst worden. Van twee kadushi's zijn de afgeschuinde delen dan steeds van elkaar afgewend, zodat zij tezamen als het ware één punt vormen. De hoogte van de heg moet ongeveer 1,30 meter zijn. Deze raad werd zo zorgvuldig mogelijk opgevolgd. De heg is aangeslagen en staat nu nog steeds ferm om de begraafplaats. Teenstra schrijft in zijn *De Nederlandsche West-Indische eilanden in derzelve tegenwoordige toestand* (Amsterdam 1836-1837): *"Vervolgens kwamen wij aan den Rooden weg. Deze weg is aan beide zijden met klipsteenen of met cactusheggen afgezet. Aan de regterzijde vindt men eerst een kerkhof of liever begraafplaats van de Roomsch Katholieke gemeente, bevattende eene menigte opgemetselde graven, in de gedaante van halve cilinders, welker boge wit bepleisterd zijn, met inscriptieën aan erzelver vooreinden. Het grootste dezer graven was een zekeren B. Blan, in 1832 overleden."*

Het Nationaal Historisch Archief van Aruba bewaart ook de oude 'beschikkingen' van de gezaghebbers. Daar is – zij het met een omweg – iets te weten te komen over wie er begraven ligt. Een voorbeeld: *"Beschikking van Dinsdag den 17den December 1867, No. 70. De Gezaghebber van Aruba, Gelezen een rekuest van J.H. van der Biest verzoekende magtiging om het lijk van zijnen op heden overledenen oom, Jochem Paesch, in eene familiebegraafplaats, gelegen in het 1ste district alhier, - te mogen doen ter aarde bestellen. (...) Overwegende dat de plaats hierin aangewezen (...) een stuk grond is alwaar eenige leden der familie begraven zijn. Heeft goedgevonden en verstaan, ingevolge het gedaan verzoek, aan J.H. van der Biest bij deze magtiging te verleenen om het lijk van zijnen overledenen Oom te doen begraven in de door hem aangewezenen familiebegraafplaats. De Gezaghebber voornoemd, J.H. Ferguson."* Zo verzoekt ook J.M. Eman een jaar later zijn zus, mevrouw F. van der Biest, op de familiebegraafplaats te mogen begraven. Op 21 november 1863 beslist de gezaghebber gunstig op een verzoek van Willem Geerman om zijn vader Jurriaan *"in een van ouds bestaanden en verlaten kerkhof aan de Kommandeursbaai te mogen begraaven."* Het verzoek werd gedaan omdat *"de afstand van zijne woning aan Kommandeursbaai zoo groot is dat het hem ondoenlijk zijn zoude het lijk naar het Kerkhof bij het dorp te transporteren [en] dat hij thans in zeer behoeftigen omstandigheden verkeert, zoodat hij niet in staat de onkosten van transport te dekken."* De afstand voor de zoon Geerman naar het dorp bleek drie uur gaans, hij kon inderdaad het transport door anderen niet betalen en het kerkhof kon nog als een bestaand kerkhof beschouwd worden, ook al was er in dit district al lang niemand van de protestantse gemeente op begraven.

'Familiebegraafplaatsen' zal op termijn een juistere term blijken dan 'commandeursgraven'

'Familiebegraafplaatsen' zal blijken op den duur een juistere term te zijn dan 'commandeursgraven'. De grafvorm werd aanvankelijk voor de eerste commandeurs van het eiland toegepast, maar raakte in zwang bij aanverwante familieleden en burgers.
Het aanleggen van familiebegraafplaatsen sluit aan op de traditie dat plantages op bijvoorbeeld Curaçao en in Suriname hun eigen begraafplaatsen hadden. Het 'thuis' begraven van overledenen kwam vaak voor. Gemetselde 'tongewelven' als graftype komen in Nederland nauwelijks voor. Het type is kennelijk niet van Nederlandse oorsprong. De oorspronkelijke Arubaanse indianen hielden er ook andere grafrituelen op na.
Het vermoeden bestaat dat de grafvorm een mediterrane oorsprong heeft. Het zou in de zeventiende eeuw door sefardische joden op Curaçao geïntroduceerd zijn.

De auteurs

**Michel Bakker is klassiek archeoloog en architectuurhistoricus. Hij is onder meer verbonden aan de Nederlandse Bruggen Stichting en Icomos. Olga van der Klooster is architectuurhistoricus en adviseur kleur- en esthetische materiaaltoepassing in architectuur en stedenbouw. Zij is lid van de monumenten-welstandscommissies IJsselmond en Hillegom.
Beide auteurs zijn gespecialiseerd in de bouwkunst van het Caribisch gebied, Suriname en Indonesië. Sinds 1998 zijn zij als monumentendeskundigen betrokken bij de monumentenzorg op Aruba. Hun boek over de Arubaanse architectuur wordt uitgegeven door Libri Antilliani. Momenteel ronden zij ook voor de uitgeverij van het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT-Publishers) hun publicatie over de bouwkunst van Suriname af.**